

*О.М. Тищенко,
І.М. Волик,
Н.В. Белікова*

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА ТА МОЖЛИВОСТІ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ КОКСОХІМІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

У сучасних умовах посилення негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України оздоровлення вітчизняних коксохімічних підприємств, які входять до гірничо-металургійного комплексу, потребує суттєвих змін стратегії та ринкової орієнтації їх подальшого соціально-економічного розвитку. Вирішення проблем формування умов для стабільної діяльності підприємств промислового комплексу України тісно пов'язане з реалізацією суб'єктами господарської діяльності принципу, за яким підприємства перш за все мають задовольняти платоспроможний попит своїх клієнтів. На мікроекономічному рівні це потребує від підприємств постійно підвищувати конкурентоспроможність продукції та ретельно проводити маркетингові дослідження поточних і перспективних запитів внутрішніх і зовнішніх споживачів продукції. На макроекономічному рівні вирішення проблеми створення умов для стабільної роботи виробничо-господарських структур вітчизняного промислового комплексу потребує реалізації програмно задекларованого переходу до структурно-інноваційної моделі розвитку економіки України в цілому і в тому числі її промисловості.

Для вирішення поставлених завдань велике значення має наявність виваженої державної економічної політики, яка забезпечує сталий розвиток як галузей економіки, так і регіонів України. Ця проблема розглядалась у роботах багатьох провідних українських учених-економістів: О.І. Амоші, І.П. Булеєва, В.М. Гейця, М.О. Кизима, А.Г. Мазура, М.Г. Чумаченко та інших [1-6]. У той же час події, що розгортаються в економіці України під впливом світової фінансової кризи, ще більш гостро поставили питання щодо структурної перебудови вітчизняного промислового комплексу на основі посилення інноваційної спрямованості його діяльності.

Метою даної статті є аналіз можливих напрямів стабілізації фінансово-економічного стану вітчизняних підприємств коксохімічної промисловості, які входять до гірничо-металургійного комплексу, що суттєво потерпає від втрати зовнішніх ринків збуту продукції внаслідок масштабної світової фінансово-економічної кризи.

Зміст стратегії та ринкова орієнтація подальшого функціонування та розвитку промислових підприємств України мають здійснюватися відповідно до напрямів забезпечення реалізації ефективної економічної політики держави, головною метою якої доцільно

© Тищенко Олександр Миколайович – доктор економічних наук, професор;
Волик Ірина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент;
Белікова Надія Володимирівна – кандидат економічних наук.
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, Харків.

вважати стає економічне зростання в умовах збереження достатнього рівня економічної безпеки, підтримку необхідного рівня стабільності цін і національної грошової одиниці, рівноважність платіжного балансу та високу зайнятість населення, від якої значною мірою залежить соціальна стабільність у різних регіонах країни.

Однією з ключових складових економічної політики держави в Україні до даного часу розглядається державна промислова політика. Сутність промислової політики держави полягає у формуванні комплексу заходів, які мають здійснюватися органами державної влади для забезпечення підвищення соціально-економічної ефективності та конкурентоспроможності вітчизняної промисловості шляхом прискорення галузевої реструктуризації в напрямі суттєвого збільшення частки високотехнологічних виробництв із високою доданою вартістю в загальному обсязі промислового виробництва на підґрунті посилення впливу інноваційної складової розвитку. На відміну від країн світу, економіка яких характеризується як постіндустріальна, в Україні частка вітчизняної промисловості у доданій вартості об'єктивно була і все ще залишається порівняно високою. Дане положення має такі підстави. Згідно з концепцією І. Валлерстайна "світ – система" у світовій економіці системоутворюючу роль сьогодні відіграють розвинуті країни, що увійшли до так званого "світо-системного ядра", а саме: США, західні країни Європи, Японія та інші. У цих країнах, що віднесені до глобального центру, промислове виробництво вже не є головною складовою національної економіки. Разом з тим тільки США забезпечує 31% світової доданої вартості та 23% світового ВВП. В умовах посилення світової фінансової інтеграції

в постіндустріальних країнах має місце динамічне зростання рівня домінування фінансової сфери над виробництвом товарів. Тобто можна стверджувати, що економічна глобалізація та перехід до постіндустріального етапу розвитку по суті є проявами процесу глобальної економічної реструктуризації та формування якісно нового етапу розвитку міжнародного економічного простору [7].

Таким чином, процеси реструктуризації промисловості України, яка прагне на паритетних засадах брати участь у міжнародному розподілі праці, відбуваються паралельно у часі з процесами реструктуризації світової економічної системи, що мають розглядатися як первинні відносно до структурної перебудови вітчизняної економіки та українського промислового комплексу. Досліджуючи проблеми розвитку базових галузей промисловості України, В.І. Рудика у своїй роботі [8] підкреслює, що вітчизняна промисловість має перейти до "інноваційного індустріалізму". Підґрунтям цього переходу мають бути постійні інвестиції в основний капітал, створення наукоємного виробництва, безперервне інноваційне переозброєння.

Процес реструктуризації міжнародного економічного простору визначає нові структурні та функціональні характеристики національних економік, що є складовими сучасної міжнародної економічної системи. Незважаючи на той факт, що приблизно тільки одна чверть людства безпосередньо проживає у країнах із постіндустріальною економікою, об'єктивність дії закономірностей економічної глобалізації потребує від України визначення національної стратегії участі у процесах економічної глобалізації в цілому, а також визначення мети, орієнтирів і напрямів подальшого

використання вітчизняного промислового потенціалу. На жаль, Україна не входить до кола найбагатших держав, які формують “світо-системне ядро” на постіндустріальному або інформаційному етапі розвитку цивілізації. Україна також не демонструє потенційних можливостей економічного зростання за рахунок інтенсифікації використання національного природно-ресурсного потенціалу, притаманних таким країнам, як Бразилія, Росія, Індія, Китай (країни BRIC). Сукупний щорічний прибуток цих країн, за оцінками провідних світових банків, наданих до розгортання сучасної світової фінансової кризи, зростає швидше, ніж сукупний аналогічний показник США, Японії, Німеччини, Великої Британії та Італії, а у 2025 р. темпи економічного зростання країн BRIC могли у два рази переkritи темпи економічного зростання провідних західних країн світу. За цих об’єктивних підстав в умовах, коли світова економічна система, що потерпає від фінансової кризи, є первинною відносно до національних економік, тобто “світова економіка, світові політичні інститути і процеси мають власну логіку розвитку та структурну динаміку” [9], посилюється вплив принципів додатковості та нееквівалентності обміну товарами та послугами між розвинутими країнами “світо-системного ядра” та країнами, що віднесені або до середньорозвинутих, або бідних і відсталих аграрно-сировинних [9, 7]. Отже, сучасні об’єктивно-ситуативні чинники формують обставини і суттєві загрози, які виникають у галузях вітчизняного промислового виробництва, що є переважно експортоорієнтованими, в тому числі і у металургійній та коксохімічній промисловості. Ці галузі є найбільш інтернаціоналізованими у

вітчизняній промисловості. Дослідження свідчать, що навіть у стабільних умовах функціонування підприємств коксохімічної промисловості коефіцієнт використання середньорічної виробничої потужності з виробництва валового коксу 6% вологості на 01.01.2008 р. становив 89,3%. Динаміка змін у часі цього показника характеризується схильністю до незначних коливань. Так, за період з 2002 по 2007 р. він становив 90,4; 82,44; 92,06; 85,66; 95,6; 84,9 % відповідно.

Серед чинників, що викликали недовикористання виробничих потужностей з виробництва коксу, можна виокремити відсутність ринків збуту, відсутність сировини для виробництва, імпортування Україною значної кількості коксу, зменшення поставок з експорту. Зростання показника використання виробничих потужностей було зафіксоване після реконструкції коксових батарей №3,4 у КХП ВАТ «Арселор Міттал», коксової батареї № 10-біс у ВАТ «Алчевськкокс» та коксової батареї № 4 у ВАТ МК «Азовсталь». Суперечливі тенденції щодо змін у часі показника використання виробничих потужностей пояснюються й такими фактами, як: виведення з експлуатації коксової батареї № 3 у ВАТ «Ясинівський коксохімічний завод», старіння пічного фонду у ВАТ «Запоріжжкокс», ЗАТ «Макіївкокс», ВАТ «Авдіївський коксохімічний завод».

Неефективне використання виробничих потужностей впливає на результати діяльності коксохімічних підприємств України. У таблиці наведено динаміку змін цих показників у 2002-2007 рр. на підприємствах ВАТ «Авдіївський коксохімічний завод» і ВАТ «Алчевськкокс», які є провідними виробниками коксу й забезпечують приблизно 34%, тобто більш ніж третину

всього випуску коксу 6% вологості в Україні. Наведені дані свідчать, що протягом 2002-2007 рр. на цих підприємствах відбувалися суттєві коливання результатів діяльності.

Світова фінансова криза 2008 р. яскраво висвітлила значну вразливість промисловості України, і перш за все її

вітчизняного гірничо-металургійного комплексу від змін кон'юнктури зовнішніх ринків збуту продукції. Низький рівень розвитку внутрішнього ринку збуту посилює цю вразливість. Усе це може розглядатися як наслідок відсутності виваженої державної промислової політики.

Таблиця. Оцінка результатів діяльності підприємств коксохімічного комплексу України, 2002–2007 рр.

Назва підприємства	Рік	Оцінка ліквідності		Оцінка фінансової стійкості		Оцінка рентабельності	
		коефіцієнт маневреності власних оборотних засобів	коефіцієнт абсолютної ліквідності	коефіцієнт фінансової залежності	коефіцієнт концентрації власного капіталу	рентабельність товарної продукції, %	зміни порівняно з попереднім роком, %
ВАТ «Авдіївський коксохімічний завод»	2002	1,51969	0,0709	1,2505	0,7962	9,9	-7,5
	2003	2,0486	0,1164	1,3877	0,7155	4,7	-5,2
	2004	-0,62347	0,0522	2,6536	0,3740	60,0	55,3
	2005	-0,7548	0,5024	1,7896	0,5542	24,1	-35,9
	2006	-0,4910	0,0152	1,5731	0,6315	13,3	-10,8
	2007	19,2141	0,2642	1,7640	0,5622	8,9	-4,4
ВАТ «Алчевськ-кокс»	2002	1,4136	0,1103	1,1184	0,8941	-0,04	-1,84
	2003	6,9827	0,0152	2,2914	0,4364	1,9	1,94
	2004	-3,5105	0,1023	2,3981	0,4168	4,5	2,6
	2005	-2,7071	0,0603	3,8382	0,2601	11,2	6,7
	2006	12,2057	0,0438	1,7144	0,5829	12,4	1,2
	2007	5,1675	0,0395	1,6834	0,5937	12,1	-0,3

В Україні протягом усього трансформаційного періоду практично некеровано формувалися нові галузеві структурні пропорції. У результаті зміна галузевої структури промисловості України відбувалася під впливом переважно поточних обставин та за умов вирішення оперативних і тактичних завдань, що виникали протягом періоду переходу до ринкової економіки. За цих умов у вітчизняному промисловому комплексі значною мірою зростала сировинна складова виробництва, скорочувалася питома вага виробництва

інноваційної продукції з високою доданою вартістю і посилювався рівень експортної орієнтації виробництва на металургійних підприємствах України. Ці підприємства не мали достатньо потужного внутрішнього ринку збуту продукції, тому що основні її вітчизняні споживачі – підприємства інвестиційних та інфраструктурних галузей економіки України – в умовах перехідного періоду значною мірою знизили рівень активності своєї діяльності, пов'язаної як з виробництвом, так і з оновленням власної матеріально-технічної бази.

Слід підкреслити, що вказані негативні фактори, які впливають на формування внутрішнього ринку збуту продукції вітчизняних підприємств металургійного комплексу, діяли не тільки протягом періоду формування ринкових засад функціонування національної економічної системи після встановлення незалежності України. За оцінками провідних українських економістів, починаючи з другої половини 60-х і до початку 90-х років ХХ ст. на оновлення основних виробничих фондів використовувалось 25% загального обсягу основних інвестицій, а три чверті інвестиційних коштів витрачалися на підтримку діючих виробничих потужностей. У результаті після розпаду СРСР Україна отримала промисловий комплекс, виробничо-господарські структури якого мали терміново замінити 25% фізично зношених основних фондів, у тому числі 40% машин і устаткування.

Таким чином, період техніко-технологічної модернізації та оновлення матеріально-технічної бази виробництва у вітчизняній промисловості співпав у часі з формуванням ринкових відносин, або з трансформаційним періодом. Протягом цього періоду мало місце суттєве зниження інвестиційної активності та скорочення обсягів капітальних інвестицій на підприємствах більшості галузей промислового виробництва. Це не тільки не спричинило гальмування процесів старіння основних виробничих фондів, але і прискорило зростання рівня їх морального та фізичного зносу.

На тлі загальних несприятливих умов функціонування виробничо-господарських структур промислового комплексу України підприємства, які входять до вітчизняного гірничо-металургійного комплексу, не були винятком. Зокрема, основні засоби більшості коксохімічних

підприємств України, що як структуроутворюючий елемент входять до технологічного ланцюжка “вугілля – кокс – метал”, зношені на 35-80%. За умов замкнутості вітчизняних ринків сировини та обмеженості платоспроможного внутрішнього попиту на кінцеву продукцію підприємств гірничо-металургійного комплексу, використання застарілої матеріально-технічної бази виробництва формувало значну порівняно зі світовими показниками енерго- та матеріалоємність виробництва, яка певною мірою компенсувалася різницею між цінами на енергоносії, що діяли в Україні та у розвинутих країнах на той час. Окрім цього низька, порівняно із західними країнами, оплата праці персоналу підтримувала конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників на зовнішніх ринках збуту металургійної продукції.

На сучасному етапі розвитку світової економічної системи такі чинники підтримки конкурентоспроможності українських промислових підприємств, у тому числі і підприємств гірничо-металургійного комплексу, не можна вважати достатньо дієвими та фундаментальними.

По-перше, Україна є державою, яка не може забезпечити своїх потреб за рахунок власних енергоносіїв, тому вітчизняна промисловість, особливо енергоємні коксохімічні, металургійні підприємства, суттєво залежить від цін на імпортований газ. Отже, визначальним чинником, що впливає на конкурентоспроможність вітчизняної промислової продукції, у даний час стало зростання цін на енергоносії та відсутність диверсифікованих джерел їх постачання.

Коли у 1992 р. основний постачальник енергоносіїв в Україну – Росія – наблизила ціни на нафту та газ до

світового рівня, вони зросли у декілька разів, що призвело в Україні до обвального зниження рентабельності продукції енергоємних виробництв, до яких слід віднести і виробництво металу та коксу. Відомо, що і в подальшому ціни на газ для України мають зростати до європейського рівня. Це за умов використання застарілих енергоємних технологій призведе до падіння рентабельності виробництва коксу та металу або до зростання цін на цю продукцію, що негативно вплине на її конкурентоспроможність.

По-друге, модель формування конкурентних переваг підприємств, що базуються на використанні дешевої робочої сили, зумовила значне звуження попиту на внутрішньому ринку споживчих товарів і опосередковано на внутрішньому ринку збуту продукції виробничого призначення, яке ланцюгом подіяло на базові галузі промисловості. Формування значного розриву між реальною вартістю робочої сили та рівнем оплати праці привело до активізації зовнішньої міграції працездатного населення та деструктивних змін якісного та кількісного складу фахівців на підприємствах багатьох галузей промисловості.

Окрім цих негативних наслідків використання моделі дешевої робочої сили, слід відзначити, що інвестиційний потенціал країни, який є підґрунтям модернізації і впровадження енергозберігаючих технологій у виробничо-господарських структурах вітчизняного промислового комплексу, формується і накопичується саме в галузях, які виробляють продукцію кінцевого споживання, та у домогосподарствах. Низький рівень оплати праці значною мірою обмежує платоспроможний попит і гальмує

процеси акумуляції коштів населення у фінансових установах з метою їх подальшого використання для реалізації інноваційно спрямованих інвестиційних проектів. Сучасна світова фінансово-економічна криза, впливаючи на економіку нашої держави, ще більшою мірою загострила цю проблему в Україні.

Таким чином, можна констатувати, що світова фінансово-економічна криза як певний каталізатор тільки прискорила в'ялу та довготривалу структурну кризу, притаманну промислового комплексу України.

У сучасних умовах, коли всі суб'єкти господарювання мають активізувати свою роботу з визначення напрямів забезпечення збереження завойованих ринкових позицій підприємств, доцільно проаналізувати принципові можливості оздоровлення, тобто з'ясувати наявні можливості виходу вітчизняних коксохімічних підприємств із кризи. Українські вчені-економісти вважають, що основними чинниками, які унеможливають вихід підприємств із кризи, є такі: сформована безліч причин спаду виробництва; наявність гострої кризи в галузі; негативні тенденції розвитку галузі; конфлікт з приводу очікувань груп впливу; обмеження стратегій, що історично склалися в галузі; несприятливе співвідношення "витрати – ціна"; низькі або взагалі відсутні конкурентні переваги; гострі протиріччя між вимогами зовнішнього середовища та стратегічним потенціалом підприємства; зруйновані внутрішні системні зв'язки; міцний опір змінам з боку співробітників [10].

Аналізуючи ці чинники, слід підкреслити, що всі вони певною мірою виявили свою дію ще у докризовому періоді. Сьогодні їх вплив на результати діяльності коксохімічних підприємств і всього гірничо-металургійного

комплексу значно посилюється. Це означає, що українські підприємства внаслідок скорочення попиту на зовнішніх ринках збуту продукції самостійно, без підтримки держави, неспроможні забезпечити збереження рівня зайнятості та рівня використання виробничих потужностей, що мали місце у 2006-2007 рр. Основними інструментами реалізації державної підтримки підприємств цієї галузі має бути переорієнтація із зовнішніх на внутрішні ринки збуту, тобто формування умов для розвитку внутрішнього ринку коксохімічної та металургійної продукції шляхом реалізації державних замовлень на товари та послуги у тих галузях вітчизняної економіки, які є їх основними споживачами.

Результати досліджень дозволяють зробити висновок про загострення проблеми визначення напрямів цілеспрямованого сприяння з боку держави стабілізації фінансово-економічного стану підприємств гірничо-металургійного комплексу в цілому й підприємств, що виробляють кокс для потреб металургійного виробництва. Загальна державна промислова політика має забезпечити реалізацію стратегічного завдання – прискорення галузевої структурної перебудови промислового комплексу України та переважний розвиток інноваційної складової економічного зростання. Для експортоорієнтованих галузей промисловості найбільш актуальною тактичною метою у даний час є формування платоспроможного внутрішнього попиту, в тому числі й за рахунок збільшення обсягів державних замовлень.

Література

1. Амоша О.І. Напрями вдосконалення управління промисловими підприємствами в сучасних умовах / О.І. Амоша. – Донецьк: ІЕП НАН

України, 2000. – 130 с.

2. Булеев И.П. Управление трансакционными издержками в переходной экономике / И.П. Булеев. – Донецк: ІЕП НАН Украины, 2002. – 154 с.

3. Геєць В.М. Інноваційно-інноваційний шлях розвитку – модернізаційний проект розвитку української економіки і суспільства початку ХХІ століття / В.М. Геєць // Банківська справа. – 2003. – №4. – С. 3.

4. Кизим Н.А. Концентрация экономики и конкурентоспособность стран мира / Н.А. Кизим, В.М. Горбатов. – Х.: ІД «ИНЖЭК», 2005. – 216 с.

5. Мазур А.Г. Регіональна економіка: проблеми відтворення і управління: моногр. / А.Г. Мазур / НАН України РВПС України. – Вінниця, 2000. – 263 с.

6. Чумаченко Н.Г. Государственное управление экономикой в Украине: опыт, проблемы, решения / Н.Г. Чумаченко, Л.Г. Червова, Л.М. Кузьменко. – Донецк: ІЕП НАН Украины, 1999. – 484 с.

7. Пахомов Ю.Н. Цивилизационная структура современного мира. В 3-х томах [Т. 3. Макрохристианский мир в эпоху глобализации] / Ю.Н. Пахомов, Ю.В. Павленко, В.С. Буднин / под ред. академика НАН Украины Ю.Н. Пахомова и д-ра филос. наук Ю.В. Павленко. – К.: Наук. думка, 2007. – 691 с.

8. Рудыка В.И. Энергосбережение в базовых отраслях промышленности: теория, технология: моногр. / В.И. Рудыка. – Х.: ІД «ИНЖЭК», 2007. – 304 с.

9. Пахомов Ю.Н. Цивилизационная структура современного мира. В 3-х томах [Т. 3 Макрохристианский мир в эпоху глобализации] / Ю.Н. Пахомов, Ю.В. Павленко, В.С. Буднин; под ред. академика НАН Украины Ю.Н. Пахомова и д-ра филос. наук Ю.В. Павленко. – К.: Наук. думка, 2007. – С. 6-7.

10. Тищенко А.Н. Формирование конкурентной позиции предприятия в условиях кризиса / А.Н. Тищенко, Ю.Б. Ива-

нов, Н.А. Кизим, Е.В. Ревенко, Т.М. Чечетова-Терашвили. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2007. – С. 256.